

Djeca 21. stoljeća: kakav je danas sociološki aspekt djetinjstva?

Petrović, Patricia

Undergraduate thesis / Završni rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Pula / Sveučilište Jurja Dobrile u Puli**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:137:606580>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-02-20**

Repository / Repozitorij:

[Digital Repository Juraj Dobrila University of Pula](#)

Patricia Petrović

Djeca 21. stoljeća: Kakav je danas sociološki aspekt djetinjstva?

Završni rad

JMBAG: 0303089286, izvanredni student

Studijski smjer: predškolski odgoj

Predmet: Sociologija odgoja i obrazovanja

Znanstveno područje: Društvene znanosti

Znanstveno polje: Sociologija

Znanstvena grana: Posebne sociologije

Mentor: prof. dr. sc. Fulvio Šuran

Pula, 20.06. 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Ja, dolje potpisana Patricia Petrović, kandidat za prvostupnika predškolskog odgoja ovime izjavljujem da je ovaj Završni rad rezultat isključivo mogega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na objavljenu literaturu kao što to pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da niti jedan dio Završnog rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz kojega necitiranog rada, te da ikoji dio rada krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za koji drugi rad pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili radnoj ustanovi.

Student

Patricia Petrović

U Puli, 20.06., 2022. godine

IZJAVA

o korištenju autorskog djela

Ja, Patricia Petrović, dajem odobrenje Sveučilištu Jurja Dobrile u Puli, kao nositelju prava iskorištavanja, da moj završni rad pod nazivom

Djeca 21. stoljeća: Kakav je danas sociološki aspekt djetinjstva?

koristi na način da gore navedeno autorsko djelo, kao cjeloviti tekst trajno objavi u javnoj internetskoj bazi Sveučilišne knjižnice Sveučilišta Jurja Dobrile u Puli te kopira u javnu internetsku bazu završnih radova Nacionalne i sveučilišne knjižnice (stavljajući na raspolaganje javnosti), sve u skladu s Zakonom o autorskom pravu i drugim srodnim pravima i dobrom akademskom praksom, a radi promicanja otvorenoga, slobodnoga pristupa znanstvenim informacijama.

Za korištenje autorskog djela na gore navedeni način ne potražujem naknadu.

U Puli, 20.06.2022.

Potpis

1. Sadržaj

1. Uvod	1
2. Kontekst djetinjstva.....	4
3. Povijesni kontekst.....	7
3.1. Predindustrijsko djetinjstvo u ranom modernom razdoblju	7
4. Kontekst obitelji	11
4.1. Što je obitelj?	11
5. Kontekst zajednice	13
5.1. Djeca i javni prostor	13
6. Nacionalni kontekst: djeca i socijalna politika	16
6.1. Odnos politike prema djeci u Republici Hrvatskoj.....	16
6.2. Subjektivna dobrobit djeteta u Hrvatskoj	17
7. Globalni kontekst	19
7.1. Prednosti međunarodnih usporedbi.....	19
8. Djetetov vlastiti kontekst	21
9. Dijete dvadeset i prvog stoljeća	24
9.1. Nestanak djetinjstva ili neko novo djetinjstvo?.....	24
9.2. Djeca kao žrtve.....	26
9.3. Djeca kao prijetnja	27
9.4. Djeca i tehnologija	28
9.5. Roditelji, odgajatelji i djeca u 21. stoljeću	29
10. Zaključak.....	31

1. Uvod

Postoji stara izreka, a ona glasi 'Djecu treba vidjeti, a ne čuti'. Nekada je to možda i bila istina, ali danas sigurno nije. Zapravo bi se u velikoj mjeri moglo tvrditi da je obrnuto točnije. Iako sada sve više prepoznajemo važnost slušanja djece i obraćanja pažnje na njih, ona se vrlo malo viđaju. Djeca se više ne igraju na ulici, rijetko im je dopušteno da sami putuju u školu i više ih ne šalju po redovitim obavezama u trgovine kao što je to bilo uobičajeno kad sam bio dijete. Djeca provode sve veći dio svog vremena na posebno određenim mjestima kao što su dječji vrtići, izvanškolski klubovi i vlastite spavaće sobe, često opremljene najnovijom tehnologijom. Djetinjstvo je sve više regulirano tako da se, umjesto da bude prirodni dio javnog života, odvija privatno. U relativno kratkom vremenu očekivanja vezana uz društvenu kategoriju djetinjstva radikalno su se promijenila i to ima duboke implikacije na stvarno proživljeno iskustvo suvremene djece.

Posljednjih godina djeca su u fokusu neviđene pažnje sa svih strana društva. Roditelji, odgajatelji, političari, proizvođači i mediji svi su usmjerili svjetla reflektora na djecu i pojavila se odgovarajuća zabrinutost za status djetinjstva. Ova sve veća svijest donijela je mnoge dobrobiti, ali i niz negativnih posljedica za samu djecu.

Nakon **uvoda**, **2. poglavlje** razmatra ponavljajuću nevolju studija djetinjstva – što je uopće djetinjstvo? Ovo naizgled jednostavno pitanje dobro je polazište jer sve što govorimo o djeci ovisi o njemu. Razmatraju se dileme koje proizlaze iz pokušaja definiranja društvene kategorije djetinjstva i raspravlja se o implikacijama istih. Poglavlje također predstavlja način razmišljanja o djetetu u društvu koji prepoznaje kako šira zajednica, nacionalna i međunarodna pitanja utječu na živote djece.

Poglavlje 3 daje kratak prikaz povijesnih perspektiva kako bi se pokazalo kako se pogled na djetinjstvo razvijao tijekom vremena. To pomaže kontekstualizirati način na koji su nastale društvene institucije koje okružuju djetinjstvo, kao što su obitelj i škola. Također identificira koliko se ključnih ideja o djeci i djetinjstvu pojavilo koje nastavljaju utjecati na politiku i praksu u današnje vrijeme.

Poglavlje 4 ispituje dijete unutar obitelji. Od Drugoga svjetskog rata došlo je do značajnih promjena u strukturi obitelji, što je izazvalo zabrinutost oko prvih iskustava djece u domu. Ovo poglavlje procjenjuje te promjene, ispituje percepciju raspada tradicionalnih obitelji i razmatra neke od posljedica tih zabrinutosti. Predstavljena su teorijska objašnjenja i kritike obitelji koje se koriste za ispitivanje načina na koje država utječe na obitelj.

Tema **5. poglavlja** je susjedstvo ili zajednica i način na koji to utječe na doživljaj djetinjstva. Povećava se utjecaj socijalne isključenosti na živote djece i djetinjstvo se razmatra u odnosu na ideje o javnom prostoru.

Šesto poglavlje uzima širu perspektivu kako bi ocrtao kako nacionalni kontekst oblikuje dječje živote i mjesto djece i obitelji u socijalnoj politici. Ispituje se način na koji politička ideologija utječe na javnu dobrobit i povezuje ih s različitim modelima društvenog blagostanja.

Poglavlje 7 razmatra globalni kontekst djetinjstva pokazujući kako međunarodne usporedbe mogu istaknuti mnoge pojmove koji se uzimaju zdravo za gotovo koji podupiru praksu. Većina teorija o djetinjstvu temelji se na iskustvima manjine svjetske djece u bogatim zemljama poput onih u zapadnoj Europi, SAD-u i Australiji. Ovo poglavlje skreće pozornost na globalne nejednakosti i načine na koje su djeca nerazmjerno pogođena utjecajem globalizacije. Naglašava opasnosti stvaranja univerzalnih pretpostavki o djetinjstvu na temelju očekivanja iz razvijenog svijeta i pokazuje kako verzije djetinjstva ovise o ekonomskim okolnostima.

Fokus **8. poglavlja** je djetetova vlastita perspektiva. Većina znanja i teorija o dječjim životima napisana je ili ispričana iz perspektive odraslih, tako da ovo poglavlje uvodi konkurentnu ideju „dječjeg stajališta”. Ispituje se pojam djece kao aktivnih društvenih aktera i društvenih aktera sami po sebi te se raspravlja o poteškoćama i sukobima koji nastaju u vezi s idejama kompetencije. Poglavlje također opisuje načine na koje praktičari mogu raditi s djecom s poštovanjem kako bi razvili smislenu suradnju.

Posljednje **9. poglavlje** razmatra kontekst djetinjstva dvadeset i prvog stoljeća i mjesto djece u suvremenom društvu. Iako su se životi djece na Zapadu nemjerljivo poboljšali u materijalnom smislu tijekom posljednjih desetljeća, istodobno postoji sve

veća zabrinutost za njihovu dobrobit koja poprima različite oblike. Tehnologija i konzumerizam su među čimbenicima koji se okrivljuju za 'nestanak' djetinjstva i ovo poglavlje ocjenjuje u kojoj mjeri su takve tvrdnje valjane. Ispituje se način na koji ideje ranjivosti pozicioniraju djecu kao žrtve ili prijetnje kako bi se razmotrile implikacije ovih diskursa na dječje živote u dvadeset i prvom stoljeću i kako bi se osporila moralna panika koja rezultira time da su djeca prezaštićena i podcijenjena.

Tempo društvenih promjena u posljednjih 50 godina bio je fenomenalan i postoji velika vjerojatnost da će se društvo u budućnosti nastaviti razvijati jednako brzo. To utječe na svačije živote pa je bitno razumjeti procese i utjecaje koji utječu na društvo u kojem živimo. No, to je još važnije za svakoga tko radi s djecom jer su oni na prvoj crti društvenih promjena. Današnja djeca bit će odrasli sutrašnjice i svijet koji će naslijediti bit će sasvim drugačiji od onog koji postoji sada u drugom desetljeću dvadeset i prvog stoljeća. Ako želimo učinkovito raditi s djecom i za djecu, tada je od vitalnog značaja razumjeti društvene procese i institucije koje utječu na djetinjstvo i mnoge različite aspekte koji čine kontekst dječjih života.

2. Kontekst djetinjstva

Sve do posljednjih desetljeća dvadesetog stoljeća ideji djetinjstva kao posebne i zasebne društvene kategorije posvećivano je vrlo malo pažnje. Ideje o djeci obilovale su kroz povijest, ali su se sama djeca rijetko smatrala dovoljno važnom da bi opravdala namjerno proučavanje. Do osamnaestog stoljeća znanstvenici, filozofi i pedagozi počeli su sustavno proučavati djecu i graditi znanje o njima. Od tada su se ideje o tome kako djeca rastu, razvojnim fazama kroz koje prolaze i različitim teorijama o tome kako se jezik usvaja, pojavile kao predmeti proučavanja u područjima poput psihologije, obrazovanja i zdravlja. Tako sada postoji dobro uhodano znanje poznato kao razvoj djeteta koje proučavaju svi zainteresirani za rad s djecom. Međutim, donedavno je postojanje faze u ljudskom životnom vijeku koju nazivamo 'djetinjstvo' jednostavno shvaćano zdravo za gotovo, a sam koncept rijetko se ispitivao ili dovodio u pitanje.

Svaki odrasli nekoć je bio dijete; to je jedna definitivna karakteristika koju svatko od nas ima zajedničko bez obzira na bezbroj razlika koje nas čine jedinstvenim pojedincima. To bi trebalo biti prilično jednostavno razumjeti što je djetinjstvo i što taj pojam označava. Međutim, što više pokušavamo utvrditi i identificirati što točno podrazumijevamo pod djetinjstvom, to je koncept skliskiji. Poteškoće koje ovo predstavlja pomažu ilustrirati zašto je djetinjstvo kulturni i društveni izum i zašto je toliko važno razumjeti kontekst djetinjstva.

Slijede primjeri nekih od odgovora do kojih su učenici došli. Možda ste pomislili na nešto slično?

- Dijete je malo biće koje još nije sasvim odraslo.
- Dijete je netko tko još uči.
- Dijete je mlada osoba koja se socijalno, emocionalno, fizički i kognitivno razvija.
- Dijete je netko u ranjivoj fazi života kada se još razvija.
- Dijete je netko koga treba negovati i brinuti dok ne bude dovoljno zrelo da se brine o sebi.

Primjetno je da se definicije poput ovih prvenstveno temelje na konceptima rasta i razvoja – podrazumijevaju biće koje je još nedovršeno i nedovršeno. Ovo je česta tema koja podupire način na koji se djeca shvaćaju i tretiraju u suvremenom društvu i koja će se istraživati u kasnijim poglavljima. Još jedna ideja očita ovdje je ranjivost i potreba za brigom i njegom – to je također nešto što možemo prepoznati kao temeljnu brigu i ključno je za razumijevanje odgovora odraslih na djecu. Iako se nitko ne bi želio usprotiviti brizi i odgoju male djece, pojam o njima kao ranjivim i nepotpunim, što sugeriraju ovi stavovi, često se koristi za opravdanje regulacije i kontrole djece. Nijedna od ovih definicija sama po sebi ne može pomoći u prepoznavanju djeteta; doista bi neki mogli jednako dobro opisati svako mlado stvorenje od mačića do punoglavca. Definicije koje prepoznaju da postoji nešto suštinski ljudsko u kategoriji 'dijete', ipak ovise o prethodnom razumijevanju gotovog proizvoda, drugim riječima odrasle osobe. Ovo pokazuje kako je bitno cijeniti ljudsku kulturu i društvo kako bismo počeli prepoznavati kategorije koje primjenjujemo na društvo i, što je još važnije, očekivanja koja iz njih proizlaze.

Ideju da je djetinjstvo društveno konstruirano ne treba miješati s činjenicom da su djeca proizvod njihovih društvenih iskustava. To je izjava o kategoriji ljudi koje razumijemo kao djecu, a ne o pojedincima. Dakle, iako je vaše vlastito iskustvo djetinjstva jedinstveno samo za vas, većina čitatelja ove knjige ipak će podijeliti iskustvo djetinjstva s kraja 20. stoljeća u zapadnoj postindustrijskoj ekonomiji. To zajedničko djetinjstvo je sasvim drugačije od onog koje doživljava, na primjer, viktorijansko dijete, japansko dijete ili dijete izbjeglice.

Društveni stavovi ne miruju i kao rezultat toga postoje brojne proturječnosti i neslaganja o prirodi djece, o tome što čini stanje djetinjstva i kako se prema djeci treba odnositi i na njih reagirati. Neke uporne ideje o djetinjstvu već su se pojavile ranije u pokušajima definiranja djeteta. Na primjer, stav da su djeca posebno ranjiva i da im je potrebna zaštita podupire mnoge naše stavove kao društva prema djeci. No, iako je ova ideja raširena, postoje i situacije kada su mediji izazvali strah od djece, pa se razgovor okrenuo zaštiti društva od djece, a ne obrnuto. Stoga će pojedina djeca vjerojatno doživjeti niz suprotstavljenih društvenih stavova i očekivanja u različito vrijeme i u različitim okolnostima.

Kojoj god od ovih perspektiva bili najskloniji, očito je da su odrasli čuvari vrata koji drže ključeve odrasle dobi i punog sudjelovanja u društvu. Kulturno priznanje zrelosti

naziva se punoljetnošću i svako društvo ima svoja pravila i propise o tome što to podrazumijeva. U Britaniji, iako je dob punoljetnosti s 21 snižena na 18 prije više od trideset godina, kulturni ostaci još uvijek su vidljivi u važnosti koja se pridaje proslavi dvadeset prvog rođendana. Iako, kao što smo vidjeli, postoje određena prava koja se prije toga mogu dodijeliti, do punoljetnosti djecu država smatra maloljetnicima i njihov život određuju odrasli oko njih.

3. Povijesni kontekst

Društveno konstruirana priroda djetinjstva sugerira da ono može postojati samo u društvima koja priznaju takav koncept. To pokreće intrigantnu ideju da djetinjstvo možda nije uvijek prisutno u društvenom poretku. Dakle, jesu li djeca oduvijek postojala? Ovo i nije tako besmisleno pitanje kako se na prvi pogled čini i postoji niz razloga da se tvrdi da je djetinjstvo zapravo moderni izum.

Dva važna autora koji su argumentirali ovaj slučaj su Philippe Ariès (1986) i Neil Postman (1994) koji obojica sugeriraju da je djetinjstvo moderan fenomen koji se pojavio tek u relativno nedavnom vremenu. Na prvu se takva predodžba može činiti besmislicom jer očito je da su se ljudi oduvijek razmnožavali i rađali djecu, inače bi ljudska rasa odavno izumrla. Ali ljudska reprodukcija nije ista stvar kao zasebna društvena kategorija 'djetinjstva'. Ariès i Postman tvrde da se u prošlosti mladi nisu shvaćali kao djeca na način na koji mi danas razumijemo taj pojam. S njima se nije postupalo drugačije niti je prepoznato da im je potrebna posebna briga zbog njihove mlade dobi.

3.1. Predindustrijsko djetinjstvo u ranom modernom razdoblju

Arièsova glavna briga bila je pratiti razvoj moderne obitelji i način na koji je zajednički život srednjovjekovnog razdoblja do sedamnaestog stoljeća postupno zamijenjen "zidom privatnog života". Ova promjena u načinu uređenja života također je bila potkrijepljena religijskim idejama o moralu i važnosti utiskivanja navika poslušnosti i discipline na djecu. Na dojenčad se počelo gledati kao na 'krhka Božja stvorenja koja je trebalo i zaštititi i reformirati' (Ariès, 1986.).

Religija je uvijek imala veliki utjecaj na to kako se gleda na djecu. U vrijeme kada toliko djece nije preživjelo djetinjstvo, ne može se preglasiti važnost krštenja kako bi se osiguralo da dječja duša ode ravno u nebo. Smatralo se da roditelji imaju obvezu spasiti djecu od njihove prirodne zloće i sve veći naglasak na dječjoj vjerskoj dužnosti pojavio se, posebno pod utjecajem puritanaca. Od djece se očekivalo da uče molitve i katekizam napamet, a glavni razlog za učenje čitanja bio je da mogu čitati Bibliju. Velik dio ovog stava prema djeci temeljio se na idejama istočnog grijeha, a implikacije toga kao govora raspravlja se u sljedećem odjeljku ovog poglavlja.

Bez modernih sanitarnih i medicinskih standarda, četvrtina djece vjerojatno će umrijeti prije svog prvog rođendana. Ariès sugerira da su odrasli malo emocionalno ulagali u svoju djecu zbog vrlo realne mogućnosti njihovog gubitka u bilo kojem trenutku. Stoga je raširena pretpostavka da odrasli nisu marili za svoje potomstvo. Međutim, Linda Pollock (1983.) osporila je ovo gledište i pokazuje da to što roditelji svoju djecu nisu gledali na isti način kao suvremeni roditelji ne znači da ih nisu voljeli. Svakako je istina da djeca nisu bila idealizirana i sentimentalizirana kao što je to postalo uobičajeno u viktorijansko doba, ali postoji dovoljno dokaza o toplim i ljubavnim obiteljskim odnosima iz dnevnika i povijesnih izvještaja.

Prosvjetiteljstvo, ili doba razuma, bio je intelektualni pokret koji se proširio Europom tijekom osamnaestog stoljeća. Djelomično inspirirani idejama učenjaka poput Lockea, prosvjetiteljski mislioci odbacili su iracionalna praznovjerja koja su, po njihovom mišljenju, upravljala životom u srednjem vijeku. Razvoj znanstvenog istraživanja i ideja o čovjeku kao racionalnom i temeljno dobrom (žene su u to vrijeme rijetko smatrane vrijednima pažnje) otvorili su mogućnost ljudskog napretka i pravednijeg društva. Mnogi koncepti koji se smatraju središnjim za moderna demokratska društva, kao što su jednakost i sloboda, mogu se pratiti do prosvjetiteljstva, a s njima i rastućeg osjećaja djeteta kao nevinog, a ne jednostavnog neznanja. Jedan od najutjecajnijih mislilaca tog razdoblja bio je Jean-Jacques Rousseau. Iako je po rođenju Švicarac, Rousseau je veći dio svog odraslog života proveo u Parizu gdje su njegovi spisi o slobodi bili aktualni u vrijeme Francuske revolucije. No, upravo je njegova knjiga *Emile*, objavljena 1762. godine, posebno značajna u povijesti djetinjstva. Jedna od Rousseauovih središnjih tema je da se čovjek rađa dobrim, ali ga društvo pokvari, a *Emile*, izmišljeni prikaz dječaka kojeg je obrazovao njegov učitelj, opisao je svoje ideje o tome kako se obrazovanjem može kultivirati drugačiji tip društva. *Emile* je odgajan na selu, daleko od zagađujućih utjecaja društva, na način da potiče njegove instinktivne porive i znatiželju i izbjegava uplitanje u njegovu prirodno stanje.

Rousseau je zagovarao da učitelj uvijek treba slijediti djetetove interese jer je na taj način priroda osiguravala da djeca nauče ono što trebaju znati. Žalio se da su ljudi prečesto zabrinuti da bi se posvetili onome što bi čovjek trebao znati bez pitanja što je dijete sposobno naučiti. Poput Lockea, Rousseauova temeljna pretpostavka bila je da obrazovanje treba biti pitanje prvenstveno za dječake, iako on uključuje mladu

djevojku, Sylvie, kao prikladnu družicu odraslom Emileu. Međutim, Sylvieina daleko ograničenija uloga jednostavno je priprema da postane prikladna žena, jer je Rousseau vjerovao da [t] muškarac treba biti snažan i aktivan; žena treba biti slaba i pasivna. To pokazuje kako su se ideje o djetinjstvu razvijale neravnomjerno i podvrgnute drugim diskursima kao što je rod.

Emile je bio iznimno utjecajna knjiga koja je postala ono što bi se sada smatralo 'bestsellerom' do te mjere da su, nesposobni pratiti potražnju, knjižari iznajmljivali primjerke na sat. Iako je Rousseau svoje petero djece ostavio u sirotištu, njegova priča o 'prirodnom' i netaknutom djetinjstvu imala je ogromnu emocionalnu privlačnost i mnogi su ljudi pokušavali svoju djecu odgajati prema njegovim načelima. Jedan od najvećih utjecaja na iskustvo djetinjstva nedvojbeno je bio učinak industrijalizacije. Dok su prije djeca uglavnom radila uz roditelje unutar obiteljske jedinice, industrijska revolucija centralizirala je proizvodnju unutar tvornica i tvornica. Dječji rad bio je osobito vrijedan u tekstilnoj industriji gdje su im mala veličina i okretni prsti omogućavali obavljanje poslova poput vezivanja niti koje odrasli nisu mogli s takvom spretnošću. Naravno, bili su i jeftini za zapošljavanje. Zapravo, jeftinost dječjeg rada pridonijela je britanskom industrijskom uspjehu tijekom osamnaestog i devetnaestog stoljeća i korištena je kao argument protiv kontrole. Protivnici zakona tvrdili su da je dječji rad ključan kako bi se osiguralo da zemlja ostane konkurentna na međunarodnom tržištu.

Treba spomenuti i Rousseauov epistolarni roman „Julija ili nova Helioza“ (*Julie: ou, la Nouvelle Héloïse*, 1761) Rousseauov projekt istraživanja vrlina, personificiran kroz lik Julije, ne propušta vrlinu sučeliti s aktualnim društvenim normama. Tako je i, primjerice, Julijina trudnoća izvan braka, odnosno drastično kršenje najvažnije društvene norme za ženu – one o čednosti – Rousseauu poslužila za podcrtavanje besmislenosti razloga koji Juliji i njenome ljubavniku odriču mogućnost braka. U doba brakova iz interesa i sveprisutne nevjere, Rousseau će Julijinu želju o braku iz ljubavi umotati u pozitivne tonove; njeno odricanje od norme čednosti nije ju učinilo ništa manje kreposnom.

Značajan učinak industrijalizacije bila je dramatična promjena u načinu života koji je postojao stoljećima. Tijekom devetnaestog stoljeća ogroman broj ljudi bio je privučen sa sela u gradove i gradove koji su se tek širili, a svakodnevni život većine

stanovništva postajao je sve urbaniji i industrijski, a ne ruralnim i poljoprivrednim. Važan aspekt ove promjene bio je da su tradicionalne proširene obitelji, u kojima je nekoliko generacija živjelo zajedno, ekonomski surađujući kako bi se međusobno podupirali, zamijenile manje 'nuklearne' obiteljske jedinice.

4. Kontekst obitelji

Sve dok ih novi društveni studiji djetinjstva nisu čvrsto postavili u središnji položaj sami po sebi, djeca su se uglavnom sociološki shvaćala kao jedinice smještene unutar društvene institucije obitelji. Takvo je gledište također dominiralo psihologijom koja je naglašavala koncepte kao što su 'vezivanje' i 'materinska deprivacija', kao i socijalnom politikom koja se usredotočila na obiteljsku jedinicu. Sve se to temeljilo na temeljnoj pretpostavci da su interesi djeteta i interesi obitelji jedno te isto. Unatoč dva desetljeća rasprava koje osporavaju ovo gledište, koncept obitelji i dalje je glavni način na koji društvo shvaća djetinjstvo politički, ekonomski i kroz svakodnevni život. Neki autori skreću pozornost na način na koji čak koristimo izraz 'obitelj' za značenje 'djeca' u razgovoru – uzmite u obzir fraze poput 'Imate li obitelj?' i 'Oni će zasnovati obitelj'. Ovaj proces naziva se 'familijalizacijom' djeteta i tvrdi da je dijete kao pojedinac često zamagljeno fokusom na obiteljsku jedinicu.

4.1. Što je obitelj?

Obitelj je osnovna društvena skupina, uglavnom povezana srodstvom ili brakom, čiji članovi žele osigurati međusobnu socijalnu, emocionalnu i ekonomsku sigurnost. Struktura obitelji uvelike varira iako je neka vrsta zajedničkog životnog uređenja postoji u svim društvima. Prevladavajući obiteljski model na Zapadu je nuklearna obitelj i, za većinu djece, neke varijacije o tome vjerojatno će se formirati primarni mikrosustav za socijalizaciju; međutim, treba imati na umu da neće sva djeca živjeti u takvim obiteljskim jedinicama, a neki možda uopće ne žive unutar obitelji.

Promjene u društvu donijele su i odgovarajuće promjene u obitelji. Uloga žena se posebno promijenila posljednjih desetljeća. Tome je pridonijelo niz stvari, uključujući dostupnost kontracepcije i legalnog pobačaja, reformu zakona kako bi razvod bio jednostavniji i veća jednakost za žene općenito, uključujući veći pristup visokom obrazovanju i, stoga, povećane aspiracije za karijeru. Zbog toga je veća vjerojatnost da će žene odgoditi rađanje djece dok ne uspostave karijeru; također mogu razmaknuti trudnoće i ograničiti veličinu svojih obitelji. Što je možda najvažnije, lakše napuštaju nezadovoljavajuće brakove i imaju veću financijsku neovisnost koja im to omogućuje.

Sve već identificirane promjene imale su reperkusije na sastav moderne obitelji i to je rezultiralo većim prepoznavanjem i prihvaćanjem obiteljske raznolikosti (Silva i Smart, 1999.). Razvod je puno češći nego što je bio prije, kao i ponovni brak, pa je mnogo više obitelji samohranih roditelja, kao i 'pomiješanih' ili 'rekonstituiranih' obitelji u kojima djeca odrastaju s polubračom i sestrama i očuhima (Društveni trendovi , 2009.). Dok je nekoć postojala stigma vezana uz rađanje djeteta izvan braka, to se više ne mršti i mnogi izvanbračni parovi stvaraju sretne i stabilne obitelji. To je olakšalo i samohranim roditeljima pa se neke samohrane žene odlučuju postati majke i same odgajati djecu bez podrške oca. Povećano prihvaćanje gay načina života znači da su brojni istospolni parovi uspjeli zasnovati obitelj uz pomoć donatora sperme. Imigracija i veća kulturna raznolikost također su utjecale na sastav obitelji. Sada je mnogo veći broj djece s dvojnim nasljeđem nego u prošlosti, kao i proširenih obitelji koje uključuju prisutnost bake i djeda i drugih članova obitelji u kućanstvu.

Društvene promjene također smanjuju rasprostranjenost nekih vrsta obitelji – na primjer, dostupnost kontracepcije i siguran i legalan pobačaj znači da se rađa mnogo manje neželjenih beba koje su dostupne za posvajanje. Parovi koji ne bi mogli imati vlastitu djecu jednom bi mogli posvojiti zdravo novorođenče; sada će se vjerojatnije okrenuti tehnikama in-vitro oplodnje (IVF). Međunarodno posvojenje, gdje budući roditelji posvajaju djecu iz siromašnijih zemalja, postalo je mnogo češće jer je smanjena ponuda lokalnih beba i to dobiva značajnu pozornost u medijima kao rezultat nekoliko posvajanja poznatih slavni osoba.

5. Kontekst zajednice

Ideja zajednice je vrlo emotivna, a pojam je posljednjih godina postao popularna politička riječ. Neki autori sugeriraju da postoji široka zabrinutost da zajednice nestaju. Na taj se način, kao nostalgичno zamišljanje bolje prošlosti, može vidjeti da koncept zajednice ima sličnosti s onim djetinjstva . U praksi se pojam zajednica može shvatiti na dva načina: prvo kao fizičko susjedstvo ili lokalno okruženje, ali ima i više nematerijalno značenje koje se odnosi na društvene mreže i osjećaj pripadnosti. Upravo se u ovom posljednjem smislu izraz zajednica koristi u političkoj retorici kako bi se dočarala navodna prošlost kada su se svi poznavali i pazili na dobrobit svojih susjeda. Međutim, potezi za poboljšanje i regeneraciju zajednica usmjereni su prvenstveno na socijalno deprivirana naselja s namjerom smanjenja socijalne isključenosti i suočavanja sa siromaštvom.

5.1. Djeca i javni prostor

Jedan od razloga zašto se djeca tako često zanemaruju ili ignoriraju u zajednici je ambivalentan odnos prema djeci u javnom prostoru.

Zauzimanje javnog ili društvenog prostora određeno je i ograničeno određenim pravilima i očekivanjima kojima je svatko podložan. Na primjer, postoje zgrade u koje se može ući ravno (većina trgovina i javnih zabavnih sadržaja kao što su kina), one u koje ne biste smjeli ulaziti bez posebne pozivnice ili svrhe (zubarska ordinacija ili kuća stranca) i one koje su samo otvorene određenim dijelovima javnosti kao što su sveučilište, pub ili sudački sud. Ova se pravila posebno primjenjuju na djecu gdje čak i u njihovom domu mogu postojati određena očekivanja u vezi s prostorom koji zauzimaju (Freeman i sur., 1999.)

Možda je unutar zajednice najvidljivije promjenjivo iskustvo djetinjstva. Dok su djeca nekada bila uobičajen prizor na ulicama, parkovima i gradskim središtima, danas su sve više prisutna samo u pratnji odrasle osobe. U drugom poglavlju razmatran je Arièsov argument da su odrasli i djeca u srednjovjekovnim vremenima živjeli uglavnom sličnim životima, radeći i igrajući se jedno uz drugo. U suvremenom društvu je obrnuto i sve više su djeca i odrasli prostorno odvojeni. James i suradnici sugeriraju da su djeca posebno uočljiva u odnosu na njihov položaj i koriste analogiju korova kao cvijeta koji raste na krivom mjestu kako bi opisali ovaj fenomen. Zauzimanje društvenog prostora ovisi o stvarnom ili percipiranom vlasništvu i stoga je

određeno politikom i pravom. Kao takva, nikada ne može biti neutralna stvar, već ovisi o geografiji moći. Stoga je osobito vjerojatno da će djeca, koja kao klasa nemaju društvenu moć, biti 'na krivom mjestu'. Njihovo fizičko boravište gotovo u potpunosti kontroliraju odrasli, tako da James i sur. sugeriraju da je središnje pitanje ... u odnosu na prostor djetinjstva ... kontrola (2001., str. 38).

Udaljavanje djece od javnog prostora počelo je u devetnaestom stoljeću uvođenjem obveznog obrazovanja i drugim potezima za kontrolu i sputavanje djece – posebice djece siromašnih. Sve više, kako se djeca protjeruju iz javnih prostora, djetinjstvo i kućanstvo postaju sve više povezani tako da se dom može promatrati i kao fizičko i konceptualno područje djetinjstva.

Rasmussen (2004) sugerira da se konkretni, fizički prostori unutar kojih se odvija svakodnevni život djece mogu smatrati institucionalnim trokutom koji se sastoji od doma, škole i rekreacije. Ona razlikuje mjesta za djecu (tj. mjesta koja su odrasli posebno osmislili za djecu, kao što su klubovi nakon škole) i dječja mjesta koja su prostori koje sama djeca smatraju važnima i smislenim. Što se više stvaraju prepoznatljiva mjesta za djecu, odrasli postaju manje tolerantni i prihvaćajući mjesta za djecu, tvrdi Rasmussen. Iako je dječja autonomija sve više obuzdana, ona i dalje pokušavaju osporiti kontrolu nad prostorom od strane odraslih, na primjer izgradnjom jazbina u kojima mogu izbjeći pogled odraslih. Mogućnosti za djecu da stvaraju vlastite prostore postale su sve važnije s masovnim povećanjem izvanškolskih usluga u kojima su djeca smještena pod nadzorom odraslih, a njihove aktivnosti regulirane u ustanovama za kolektivnu skrb o djeci.

Sve veća kontrola i nadzor nad korištenjem prostora djece uvelike je potaknut modernim tjeskobama oko percipirane sigurnosti vanjskog okruženja i to je ono što uzrokuje roditelje da pretjerano ograničavaju djeci korištenje prostora kako bi imaju malo samostalnog sudjelovanja u zajednici. To sprječava autonomnu društvenu interakciju djece i čini ih sve više ovisnima o roditeljima kako bi im pružili prilike za susrete s drugom djecom. Međutim, djeci nije samo zabranjen pristup fizičkoj zajednici, već je sve veća percepcija da su djeca također u opasnosti od 'virtualnih' zajednica. Zajednice su oduvijek bile podložne reformama i promjenama kao rezultat tehnologija – na primjer, tiskara je omogućila formiranje vjerskih skupina oko različitih interpretacija vjerskih tekstove, te TV i radio omogućene zajednice slušatelja i gledatelj. Sada je nedavna digitalna revolucija proizvela zabrinutost oko virtualnih

zajednica. Ne samo da se za računala tvrdi da ugrožavaju sposobnost djece da se povežu sa stvarnim životom i inhibiraju njihove društvene i komunikacijske vještine, nego u isto vrijeme odrasli projiciraju svoje strahove o djetinjstvu na nove tehnologije i tako se boje sigurnosti djece u kibernetičkom prostoru koliko i oni sami. u stvarnim fizičkim prostorima.

6. Nacionalni kontekst: djeca i socijalna politika

Od početka dvadeset i prvog stoljeća djeca postaju sve istaknutija na nacionalnoj sceni, a rano djetinjstvo postalo je u fokusu veće pažnje nego ikad u prošlosti. Sama količina politike i zakona uvedenih tijekom ovog razdoblja pokazuje rastuću svijest o važnosti ulaganja u usluge za malu djecu i njihove obitelji. Na primjer: djeca su postala manji postotak stanovništva Ujedinjenog Kraljevstva i do 2007. godine broj mlađih od 16 godina po prvi je put postao manji od onih u dobi za državnu mirovinu. Hendrick (1994) sugerira da u javnoj raspravi postoje samo tri pozicije za djecu – pozicija žrtve, prijetnje ili ulaganja. O djeci kao žrtvama i prijetnjama raspravlja se u 9. poglavlju, no možda je najznačajnija konstrukcija djetinjstva u nacionalnom kontekstu dijete kao investicija za državu. Smanjenje broja djece u populaciji kao cjelini učinilo je ovaj fokus još važnijim jer se na djecu gleda kao na ekonomsku imovinu budućnosti. Stoga je položaj djece u socijalnoj politici kritičan.

U posljednjih 25 godina u dijelovima Europe depopulacija se bilježi godinu za godinom, uz broj umrlih veći od broja rođenih i stope fertiliteta u državama članicama koje su često znatno i permanentno ispod praga koji bi omogućio generacijsku obnovu. Problemom depopulacije zahvaćeno je nešto više od polovine zemalja EU-a: Njemačka, Bugarska, Hrvatska, Španjolska, Estonija, Finska, Grčka, Mađarska, Italija, Latvija, Litva, Portugal, Rumunjska i Slovenija. (ESGO¹, 08.05.2022.).

6.1. Odnos politike prema djeci u Republici Hrvatskoj

Ulaganje u djecu jedna je od najpametnijih investicija koju zemlja može imati. Velik broj objavljenih istraživanja do danas pokazao je da ulaganja u djecu, a posebice ona u programe ranog razvoja djece pripadaju visokoisplativim investicijama. No u Republici Hrvatskoj, unatoč proklamiranim i deklarativnim opredjeljenjima o važnosti ulaganja u djecu i obitelj, nositelja socijalne i ekonomske politike te općenito političara, prijedlog proračuna za 2020. godinu pokazao je da se nije otišlo dalje od deklarativne razine, iako su se određena unapređenja u segmentu obiteljske politike. (Babić, 2020.)

¹ Europski gospodarski i socijalni odbor je savjetodavno tijelo koje predstavnicama i predstavnicima europskih društvenih i profesionalnih interesnih skupina i drugima pruža formalnu platformu putem koje mogu izraziti svoja stajališta o pitanjima koja se tiču EU-a. Njegova su mišljenja upućena Vijeću, Europskoj komisiji i Europskom parlamentu, što mu daje ključnu ulogu u postupku donošenja odluka Unije.

Iako programi ranog razvoja djece nose visoke stope povrata na uložena sredstva, dosad provedena istraživanja upozoravaju na činjenicu da je ovo područje zapravo podinvestirano. Osim toga, oko rijetko kojeg područja danas postoji tako visoka razina suglasnosti istraživača o korisnosti ulaganja kao što su to investicije u djecu. Provedene studije naglašavaju da socijalni programi usmjereni na djecu donose veće koristi ako su u njih u većem postotku uključena djeca iz obitelji slabijeg socioekonomskog statusa te obitelji izložene siromaštvu ili nekim drugim socijalnim rizicima. (Babić, 2020.)

6.2. Subjektivna dobrobit djeteta u Hrvatskoj

Djeca se u Hrvatskoj osjećaju sigurno, zadovoljna su svojom obitelji, prijateljima i domom, dok najniže procjenjuju zadovoljstvo pojedinim aspektima školskog života, iako je najveći postotak učenika zadovoljan školom. S dobi pada razina ugodnog i raste razina neugodnog raspoloženja, a pada i kvaliteta vršnjačkih odnosa te procjena ukupne dobrobiti.

To su zaključci istraživanja „Subjektivna dobrobit djece u Hrvatskoj” koje je na 3.507 djece u dobi od 8, 10 i 12 godina proveo Studijski centar socijalnog rada Pravnog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu u suradnji s Uredom UNICEF-a za Hrvatsku.

Čak 90% desetogodišnjaka, te 80% osmogodišnjaka i dvanaestogodišnjaka u Hrvatskoj izrazito je zadovoljno svojim životom, više od 90% djece osjeća se sigurno kod kuće, no između 5% i 9% djece ne osjeća se sigurno na putu do škole, 11% učenika 6. razreda smatra da Hrvatska baš nije sigurna zemlja, a zadovoljstvo osjećajem sigurnosti u školi pada s dobi.²

Više od 90% djece zadovoljno je svojim domom, no čak 42% osmogodišnjaka često osjeća zabrinutost zbog materijalne situacije u obitelji. Više od 96% djece zadovoljno je svojim obiteljima, no 7% do 8% djece tvrdi da s obitelji nikad ne razgovara i ne zabavlja se ili da to čini rijetko. Oko 90% djece zadovoljno je svojim prijateljima, no kvaliteta vršnjačkih odnosa i učestalost druženja izvan škole opada s dobi. Devedeset posto učenika drugog, 88% učenika četvrtog i 76% učenika šestog razreda zadovoljno je time kako im je u školi, a s dobi opada i razina zadovoljstva

² Radio Slobodna Europa, <https://www.slobodnaevropa.org/a/30930183.html>, pristupljeno 5. 06. 2022.)

stvarima koje uče u školi, drugom djecom u razredu te pozitivnim doživljavanjem nastavnika, navodi se u zaključcima istraživanja.³

Komparacijom rezultata hrvatskog istraživanja sa onima u četrdesetak zemalja gdje se istraživalo po istoj metodologiji međunarodnog projekta „Svjetovi djece“ pokazalo da su djeca u 2. i 4. razredu u Hrvatskoj među djecom koja su najzadovoljnija sa školom, ali kada dođu u 6. razred, oni su u donjoj polovici. To je jedan strašan pad koji je važan, jer pokazuje da niži razred osnovne škole i razredna nastava čine jedan 'sigurni balon' djeci. Onoga trenutka kada prelaze u predmetnu nastavu, nešto se događa.

Drugi je problem što sa porastom dobi sve više raste udio relacijskog nasilja u vršnjačkom nasilju, tj. onog u kojem gdje jedna grupa djece isključuje drugu, gdje su pogotovo pogođene djevojčice. Apelira se da se u osnovne škole vrati programe suzbijanja nasilja u vršnjačkom okruženju, koje je pred više od 10 godina razvio ured UNICEF-a u Hrvatskoj, ali ih resorno ministarstvo nije preuzelo, pa je program odumro.

³ Ibidem

7. Globalni kontekst

Ovo će poglavlje razmotriti djetinjstvo iz globalne perspektive. Pобоljšanje života djece tijekom prošlog stoljeća u skladu s rastućim ekonomskim prosperitetom može nas zaslijepiti pred činjenicom da je situacija većine djece u svijetu vrlo različita. Oni koji proučavaju djetinjstvo ili koji rade s djecom imaju pristup velikom broju znanja i stručnosti, ali važno je zapamtiti da se ono što 'znamo' o djeci temelji na normama razvoja djeteta i obrascima odgoja djece u bogatim industrijaliziranim zemljama . U svijetu postoje vrlo različite konstrukcije djetinjstva i opasno je stvarati globalne pretpostavke temeljene na vlastitoj ograničenoj i vrlo selektivnoj perspektivi.

7.1. Prednosti međunarodnih usporedbi

Međunarodne perspektive nam omogućuju da usporedimo različite sustave i kritički analiziramo trenutnu politiku i praksu te implikacije toga na djecu. Burr (2004) u svom izvješću o tome kako se prava djece tumače i primjenjuju na međunarodnom planu, posebno među djecom u Vijetnamu. Burr tvrdi da nametanje zapadnjačkih ideja zaštićenog djetinjstva zapravo može djelovati na potkopavanje dječje neovisnosti i dobrobiti. Ovaj primjer pokazuje još jednu korist od međunarodnih usporedbi – one nas također tjeraju da preispitamo naše vlastite pretpostavke, tako da možemo biti jasniji u vezi s našim vrijednostima i principima, umjesto da donosimo sudove na temelju običaja koji se uzimaju zdravo za gotovo.

Međutim, važno je kada se pristupa svim međunarodnim usporedbama imati na umu načine na koje razumijevanje djetinjstva oblikuju kulturna uvjerenja. Pound i sur. (2009), razmatrajući kako je učenje organizirano u različitim zemljama diljem svijeta, skreću pozornost na način na koji na to utječu kulturno-povijesne perspektive. Oni tvrde da su istraživanja i znanje obično uokvireni na način koji pogoduje europskim društvenim praksama bez priznavanja koliko je to kulturno specifično. Slično, Rogoff (2003) ističe kako se kulturne značajke često tretiraju kao da su prilično odvojene od temeljnih načela. Ona upozorava da se podaci ne mogu tumačiti bez uzimanja u obzir kulturoloških pretpostavki. Na primjer, promatranja djece uvijek se odvijaju unutar konteksta i taj kontekst čine posebna uvjerenja o djetinjstvu. Kao rezultat toga, određeni aspekti će biti usredotočeni, a drugi zanemareni ili se uopće neće primijetiti,

ovisno o vrijednostima i prioritetima. Primjerice, odredba Ujedinjenog Kraljevstva usredotočuje se daleko više na pismenost i računanje nego skandinavski praktičari koji se također opiru procjeni djece koja su tako sastavni dio britanske prakse. To je zato što nordijske zemlje djetinjstvo smatraju važnim samo po sebi, dok se u Ujedinjenom Kraljevstvu na odredbe o ranim godinama često gleda kao na temelj za budući uspjeh djeteta.

Pod uvjetom da ostanete svjesni vlastite specifične kulturne „naočale“, vrlo je korisno proučiti i kritički razmišljati o praksi iz drugih zemalja. Postoje brojna izvješća i pregledi međunarodnih odredbi koji omogućuju uspoređivanje i evaluaciju pojedinih aspekata. One mogu biti vrlo razotkrivajuće u smislu kulturnih vrijednosti i ideja o djetinjstvu. Na primjer, Bennett (2003) identificira dva različita kurikularna pristupa ranim godinama koje on naziva "socijalna pedagogija" i "pristup dječje škole". Prva je aktivna i iskustvena, fokusirana je na cijelo dijete s naglaskom na vanjsko okruženje, dok se druga koncentrira na aktivnosti igre koje vode odrasli radi postizanja specifičnih ciljeva i pripreme za školu. Pristup socijalne pedagogije koristi se u skandinavskim zemljama, dok se Velika Britanija i SAD (kao i niz europskih zemalja poput Francuske, Belgije i Nizozemske) fokusiraju na drugi. Korist učenja iz prakse drugih zemalja može se vidjeti u načinu na koji su aspekti socijalno-pedagoškog pristupa integrirani u Early Years Foundation Stage⁴ (DfES, 2007.) kao i u razvoju uloge EYP-a. Veći naglasak na učionici na otvorenom i sve veća vrijednost koja se daje igri na otvorenom također je nastala kao rezultat proučavanja skandinavskih pristupa kao što su šumske škole. Utjecaj Reggio Emilia pristupa (Abbott i Nutbown, 2001.) također pokazuje kako je Ujedinjeno Kraljevstvo odgovorilo na međunarodnu praksu.

⁴ Early Years Foundation Stage - zakonski regulatorni i kvalitativni okvir za pružanje obrazovanja, razvoja i skrbi za djecu između rođenja i školske godine u kojoj navršavaju pet godina (0-5).

8. Djetetov vlastiti kontekst

Godine 1900. Ellen Kay⁵, švedska feministica, proglasila je da će dvadeseto stoljeće biti stoljeće djeteta. Možda je to u retrospektivi bilo prilično optimistično predviđanje za to vrijeme, ali ipak bi do kraja prošlog stoljeća bilo pošteno tvrditi da je djetinjstvo postalo prepoznato kao važna faza života sama po sebi. Djeca su se prešla od promatranja kao pasivnih objekata proučavanja na aktivne subjekte u vlastitim životima; njihova prava na sudjelovanje i uzimanje u obzir njihovih želja priznata su u pravnim okvirima, a međunarodno u UNCRC-u⁶ (1989.). Ovo predstavlja značajnu promjenu na bolje, ali situacija nije jednoznačna priča o stalnom poboljšanju i napretku; dječji glasovi nemaju toliku težinu kao glasovi odraslih, a njihova prava na sudjelovanje u društvu još uvijek se često poništavaju u ime zaštite.

Iako se žene danas (obično) smatraju ravnopravnim s muškarcima u društvu, to zasigurno nije slučaj s djecom. Ako se od vas traži da zamislite osobu, mogli biste pomisliti na muškarca ili ženu, mladog ili starog i različitog etničkog podrijetla. Svatko će vjerojatno zamišljati sasvim drugačiju osobu – ali jedna im je zajednička karakteristika da će odrasti. Pojam 'osoba' pretpostavlja da su odrasla osoba, a djeca nešto drugo; oni su 'drugi'. Koncept 'drugog' bio je od temeljne važnosti u postmodernim interpretacijama društva i korišten je za ispitivanje načina na koje znanje konstruiraju oni koji imaju moć da se njihove 'istine' prepoznaju kao dominantna stvarnost (Foucault, 1977.). Na taj način društvene institucije i strukture uglavnom privilegiraju bijelce, muškarce, radno sposobne odrasle osobe, a time se žene, djeca, osobe iz različitih etničkih skupina i osobe s invaliditetom doživljavaju kao „ostali“.

Razlika između odraslih i djece koja konstruira odraslu dob kao normu koristan je koncept koji treba imati na umu kada razmatramo dječje stajalište. Djeci se često uskraćuje glas jer se njihovo gledište ne smatra valjanim kao ono odraslog. Mnogo toga se odnosi na pitanja kompetencije, o kojima će se raspravljati kasnije u ovom poglavlju, ali postoji i osjećaj u kojem se djeca ne shvaćaju ozbiljno jer se na njih ne

⁵ Švedska feministička spisateljica o mnogim temama u područjima obiteljskog života, etike i obrazovanja i bila je važna figura u pokretu Modern Breakthrough. Bila je prvi zagovornik pristupa obrazovanju i roditeljstvu usmjerenog na dijete, a bila je i sufražetkinja.

⁶ Konvencija Ujedinjenih naroda o pravima djeteta (*United Nations Convention on the Rights of the Child*, UNCRC) međunarodni je sporazum o ljudskim pravima kojim se svim djeci i mladima (u dobi od 17 godina i mlađim) dodjeljuje sveobuhvatan skup prava.

gleda kao na građane po svom pravu. Nick Lee ide toliko daleko da sugerira da se na djecu tradicionalno uopće ne gleda kao na ljudska bića, već kao na 'ljudska postajanja', drugim riječima, kao na još uvijek nerazvijena bića u procesu postajanja. ljudski. Ovo je stajalište očito unutar tradicionalnih psiholoških i socioloških perspektiva koje djecu konstruiraju kao nepotpune, pasivne objekte, a ne aktivne subjekte. Studije o djeci obično opisuju djecu koja su oblikovana razvojem (priroda) ili društvenim utjecajima (njegovanje) kako bi postala nešto drugo, odnosno završena odrasla osoba. Lee (2001a) tvrdi da se ljudska bića shvaćaju ozbiljno tek kada su u potpunosti formirana, a činjenica da još nisu odrasli često se koristi kao sredstvo za uskraćivanje djece punim građanskim pravima.

Priznavanje djece kao društvenih bića sama po sebi dovelo je do onoga što se općenito naziva novim društvenim studijama djetinjstva. Nakon dva desetljeća, ova perspektiva više nije 'nova' i sada je postalo uobičajeno tvrditi da su djeca društveni akteri (Prout, 2005.). Međutim, još uvijek je važno razumjeti koncepte društvenog aktera i društvenog agenta te prepoznati kako se te ideje povezuju sa širim raspravama o mjestu djetinjstva u društvu. Ideja o djeci kao društvenim akterima počela se javljati 1970-ih s proučavanjem vlastitih perspektiva djece o njihovim životima. Priznanje da su dječji glasovi prije bili tretirani kao beznačajni i stoga učinkovito prigušeni (Hardman, 1973.) poduprlo je studije dječjih života, otkrivajući njihov potencijal da doprinesu društvu, a ne da drugi ljudi govore u njihovo ime. Kako su to rekli Prout i James, djecu se mora smatrati aktivnim u izgradnji i određivanju vlastitog društvenog života, života onih oko njih i društava u kojima žive. Ovaj ključni uvid je temeljni na studij djetinjstva, i kao akademsku disciplinu i u profesionalnom zapošljavanju.

S prepoznavanjem djece kao društvenih aktera došlo je i do prihvaćanja potrebe da se djeca slušaju i omoguće njihovo sudjelovanje u pitanjima koja ih se izravno tiču. Iako akademsko proučavanje djetinjstva sada prepoznaje djelovanje djece i sudjelovanje djece upisano je u mnoge politike i okvire, djeca su očito statusno podređena odraslima. Odrasli imaju više resursa i autoriteta i stoga imaju moć nad dječjim životima - kako Scraton navodi da odrasli usmjeravaju, a djeca slušaju. To je navelo neke pisce (Oakley, 1994.; James i sur., 2001.) da sugeriraju da djeca zapravo imaju 'manjinski status' u društvu i, unatoč tome što imaju određena prava, uvelike su isključena iz javnog života.

Većina zabrinutosti oko sudjelovanja djece vrti se oko pitanja kompetencije. Ideje o tome imaju li djeca sposobnost ili odgovarajuće iskustvo za donošenje legitimnih odluka mogu se osporiti od strane njihovih odraslih skrbnika. Iako članak 12. UNCRC-a izričito navodi pravo djece na sudjelovanje u odlukama koje utječu na njihove živote, nije konkretno u smislu što to znači u praksi. Nema jasne naznake što bi se točno moglo shvatiti pod sudjelovanjem, niti kako bi se to trebalo dogoditi. Još jedna poteškoća leži u izjavi da treba uzeti u obzir djetetovu dob i zrelost. Nema jasnih smjernica o tome kako bi se to trebalo tumačiti i nema naznaka o tome kako procijeniti sposobnost ili tko bi trebao donijeti ovu prosudbu. No, podrazumijeva se da će to biti odluka odrasle osobe.

Kompetencije se ne bi smjele promatrati kao pitanje razvoja koji se postepeno povećava s dobi, ali umjesto toga moramo prepoznati da djeca trebaju prilike za vježbanje i razvoj kompetencije (Leverett, 2008b). Praktičari koji poštuju djecu prepoznaju koliko su oni vješti u izražavanju svojih stavova i donošenju sudova kada im se za to pruži prilika. Međutim, Lansdown (2005.) ističe kako odrasli rutinski podcjenjuju kompetencije djece. Ona daje beskompromisnu sugestiju da treba pretpostaviti kompetenciju osim ako odrasli nisu u stanju aktivno pokazati suprotno da djeci nedostaje kompetencija. Takav bi potez mogao prevladati zavaravajuću zbrku između kompetencije i razvoja pri čemu se, kako ističu James i James (2008), dob često koristi kao zamjena za kompetenciju. Naglašavaju važnost pojašnjenja razlike između to dvoje.

9. Dijete dvadeset i prvog stoljeća

Djetinjstvo je oduvijek bilo mjesto tjeskobe odraslih ali dvadeset prvo stoljeće doživjelo je neviđeni porast zabrinutosti za djecu i ideje da djetinjstvo postaje sve toksičnije (Palmer, 2006.). Ovaj argument primijenjen je kako na društvenu kategoriju djetinjstva, tako i na brige za samu djecu za koju se smatra da su u opasnosti od svih vrsta štete koju nanosi suvremeni život. Dokaz u kojoj su mjeri takve tjeskobe ušle u društvene tokove može se vidjeti u broju knjiga objavljenih za popularno tržište posljednjih godina. Sve to skreće pozornost na bezbroj načina na koje se djetinjstvo pogoršava, uočene opasnosti s kojima se suvremena djeca suočavaju i na aktivnosti koje bi odrasli trebali poduzeti kao odgovor.

Medijske priče koje se usredotočuju na djetinjstvo na gotovo potpuno negativan način izazivaju ove zabrinutosti i izazivaju nelagodu i paniku. Osim toga, dva nedavna izvješća o materijalnim prilikama i dobrobiti djece bila su široko objavljena u medijima. UNICEF (2007.) pregled dobrobiti djece u bogatim zemljama ocijenio je britansku djecu najnižim od svih 21 zemlje i po odnosima i po sreći. Što se tiče siromaštva, britanska djeca bila su četvrta s dna i samo jednu bod iznad za obrazovnu dobrobit. *The Good Childhood Inquiry*⁷ (Children's Society, 2007.) odražava zabrinutost vezano za odnose i prijateljstva, naglašavajući u kojoj mjeri roditeljski strahovi ograničavaju slobodu djece da se igraju vani i postavljajući pitanja o komercijalizaciji modernog djetinjstva. Izvještavanje u novinama koje zanemaruje kontekst i druge olakotne čimbenike stoga može ostaviti dojam da je djetinjstvo ozbiljno ugroženo. Doista, Brooks sugerira sljedeće: Djetinjstvo je postalo lonac u koji je ukopana svaka tjeskoba odrasle osobe... Ovo je vrijeme dječje panike. (Brooks, 2006).

9.1. Nestanak djetinjstva ili neko novo djetinjstvo?

Jedna od glavnih briga o suvremenom djetinjstvu je da djeca prebrzo odrastaju. Ova se pritužba često čuje od odraslih unatoč činjenici da djeca ostaju ovisna o roditeljima mnogo dulje nego ikad u prošlosti. Iz ove perspektive moglo bi se tvrditi da je u stvarnosti djetinjstvo produljeno. Ipak, ostaje percepcija da djeca, koja su se nekoć

⁷ Indeks dobrog djetinjstva (*The Good Childhood Indeks*, GCI) procjenjuje sreću djece različitim aspektima života i sveukupnog životnog zadovoljstva. Nalazi su relativno konzistentni s nalazima iz predpandemijskih godina.

smatrala nevinim i zadovoljna što ostaju u svom djetinjastom domenu, sada žure pohrliti u svijet odraslih. Popularna privlačnost takvog stajališta uglavnom je usmjerena na utjecaj i učinke modernih medija. Međutim, nelagoda zbog sve većeg pritiska na djecu u obrazovnom sustavu pojačava te predodžbe, kao i zabrinutost zbog određenih kulturnih promjena kao što su promjenjivi odnosi između roditelja i djece.

Najekstremniji stav iz ove perspektive je da djeca rastu tako brzo da se više ne može reći da djetinjstvo stvarno postoji. To je argument koji je Postman (1994.) iznio kada je sugerirao da djetinjstvo zapravo nestaje. U drugom poglavlju razmatrane su Postmanove ideje o tome kako je tehnologija, u obliku tiskarskog stroja, 'stvorila' moderno djetinjstvo. On je sugerirao da djetinjstvo sada nestaje kao rezultat još jedne tehnološke inovacije – naime televizije.

Postman (1994) je tvrdio da se tradicionalne granice između djece i odraslih erodiraju s učinkom da više ne postoji jasna razlika između njih dvoje. Za to je svalio krivnju na televiziju jer, kao vizualni medij, ne postavlja kompleksne zahtjeve pred um niti odvaja svoju publiku prema dobi. Stoga su djeca izložena istom znanju i informacijama kao i odrasli. Poštar je ustvrdio da su danas djeca bolje informirana, ali je upozorio da su pristupom do ranije skrivenom plodu informacija odraslih izbačeni iz vrta djetinjstva. Sugerirao je da rastuća stopa kriminala, alkoholizam, uzimanje droga i seksualna aktivnost među djecom predstavljaju dokaz 'nestanka' djetinjstva.

Tendencija da se djetinjstvo promatra u takvim alarmantnim terminima prvenstveno je rezultat dominacije romantičnog diskursa djetinjstva. Ovaj diskurs pozicionira djecu kao nevinu i ranjivu; posljedica je da moraju biti zaštićeni od opasnog svijeta odraslih. Sve do sredine dvadesetog stoljeća za mnogu je djecu stvarno iskustvo djetinjstva sve više nalikovalo na taj romantični ideal, što je možda najbolje ilustrirao optimistični, poslijeratni model djetinjstva 1950-ih. Međutim, alternativni diskurs, koji djecu promatra kao neposlušnu i kojoj je potrebna kontrola odraslih, također je još uvijek vrlo rasprostranjen u suvremenom društvu i zajedno ova dva stajališta utječu i oblikuju percepciju javnosti. Kao rezultat toga, djeca se prvenstveno promatraju ili kao žrtve kojima je potrebna zaštita ili pak kao prijetnja društvenom poretku. Hendrick (1994) sugerira da unutar javne rasprave postoje samo tri moguće uloge za djecu koja su konstruirana kao žrtva, prijetnja ili nacionalno ulaganje.

9.2. Djeca kao žrtve

Rasprava o djeci koja prebrzo odrastaju zapravo skriva dublje tjeskobe oko seksualnosti i konzumerizma. U prošlosti, kada su obitelji živjele u gušćim uvjetima, djeca su od malih nogu bila svjesna činjenica o životu – i smrti. U novije vrijeme, veći prosperitet i manje obitelji povećale su privatnost, omogućujući odraslima da štite djecu od takve stvarnosti i stvore stanje nevinosti koje se povezivalo s 'ispravnim' djetinjstvom. Zabrinutost oko seksualnosti usredotočena je na niz problema, uključujući djevojčice koje nose 'seksualno eksplicitnu' odjeću, spolni odgoj i moralnu paniku zbog tinejdžerske trudnoće. Sva su ta pitanja povezana s temeljnom pretpostavkom da djetinjstvo i seksualnost moraju biti međusobno isključive kategorije.

Ideja da postoji mala razlika između dječje i odjeće za odrasle dio je Postmanovog 'dokaza' da djetinjstvo nestaje. Predložio je da se spajanjem djetinjstva i odrasle dobi 'simbolički markeri' djetinjstva smanjuju. U stvarnosti je uvijek postojao samo kratak vremenski period kada ih je dječja odjeća posebno razlikovala od odraslih tako da su, na primjer, dječaci nosili kratke hlače; kroz veći dio povijesti dječja odjeća bila je jednostavno manje verzije roditeljske. Svakako je istina da suvremena moda favorizira izrazito kratke suknje i odjevne predmete koji otkrivaju puno mesa. Ali gledište odrasle osobe, a ne djetetovo, to tumači kao seksualno. Djeca ne odrastaju u društvenom vakuumu, pa je u kulturi opsjednutoj slavnim osobama u kojoj se seks očito koristi za prodaju osobnosti kao i proizvoda, za očekivati je da će djevojčice htjeti kopirati ono što vide da nose svoje uzore. Ovo nije isto što i seksualna namjera. Želja odraslih da djecu odvoje od svijeta odraslih stvara tjeskobu.

Djeca se također vide kao potencijalne žrtve u odnosu na konzumerizam. U sve materijalističkom društvu djeca su važan dio gospodarstva, a ogromno tržište materijalnih dobara za djecu djeluje kao snažan poticaj roditeljima da rade i zarađuju (Leach, 1994.). Djeca preuzimaju norme i vrijednosti društva u kojem odrastaju, a u dvadeset prvom stoljeću odrasli pridaju veliku vrijednost materijalnim dobrima, pokazujući svoj osobni identitet i društvenu prihvatljivost kroz ono što posjeduju. Međutim, djecu se kritizira ako slijede ovaj primjer i smatraju ih materijalističkim i stjecajnim (Robb, 2001.). U suvremenom svijetu postoji napetost između idealizacije djetinjstva od strane odraslih i stvarnog iskustva djece koja žive u naprednim

kapitalističkim društvima; diskurs nevinosti sukobljava se s diskursima konzumerizma i teško je pomiriti sliku materijalističkog djeteta s romantičnim pogledom na djetinjstvo.

Pretilost je još jedan od načina na koji se smatra da su djeca u opasnosti od suvremenog svijeta. Zapravo, djeca su općenito zdravija i imaju raznolikiju prehranu nego ikad u povijesti. Laka dostupnost jeftine hrane i gotovih jela ne promiče zdravlje, a nedvojbeno ima djece s znatnom prekomjernom tjelesnom težinom; međutim, panika oko zdravstvenog stanja djece često je neutemeljena ili pretjerana (Guldborg, 2009.). Pretilost je općenito povezana sa siromaštvom, a usredotočenost na pretilost u djetinjstvu može zamagliti stvarna temeljna društvena pitanja koja treba riješiti. U stvarnosti svijest o zdravoj prehrani nikada nije bila veća i odražava kulturološku opsjednutost tijelom i fizičkim izgledom, kao i veliku tjeskobu oko hrane općenito.

9.3. Djeca kao prijetnja

Jedan od problema promatranja djece kao prirodno čiste i neukaljane od strane društva je taj što isključuje alternativne perspektive 'normalne' djece. Odrasli stvaraju nerealan model djetinjstva, a onda se djeca koja se tome ne pridržavaju etiketiraju kao problematična, devijantna i prijetnja društvenom poretku. To je osobito slučaj u odnosu na djecu koja žive u siromaštvu i koja se često prikazuju kao dio disfunkcionalne podklase⁸, tako da se određenoj djeci pripisuje status „demon“ (Goldson, 2001.). Slučajevi sudjelovanja djece u kriminalu, bilo da su žrtve ili počinitelji, previše se izvještavaju u medijima u usporedbi s kriminalom odraslih. Priče su iskrivljene, a njihov značaj preuveličan, stvarajući i jačajući negativne percepcije djetinjstva.

Dodatni aspekt medijskih izvještaja o djeci izvan kontrole i upornim mladim prijestupnicima je da postoji implikacija da je ovo ponašanje indikativno za svu djecu. Vijesti o odraslima tretiraju kriminalce kao pojedinačne krivce, ali medijsko izvještavanje o djeci koja su u problemu sa zakonom sugerira da je cijela jedna generacija moralno degenerirana (Davis i Bourhill, 2004.). Rezultat toga je sve veći strah javnosti od djece i onoga što je Scraton nazvao ideološkim dašakom dječje mržnje (cit. u Goldson, 2001.).

⁸ Siromašna djeca koja žive u siromaštvu smatraju se kao izdvojena skupina, čak i klasa, koja nije sposobna prihvatiti civilizacijske norme. Ako neko dijete živi u takvim uvjetima na njega se ne gleda kao na pojedinca već mu se ljepi etiketa podklase jasno disfunkcionalne.

9.4. Djeca i tehnologija

Od svih tjeskoba oko moderne djece, jedan od najvećih fokusirana je na tehnologiju. Postman (1994.) nije bio sam koji se brinuo o učincima televizije za koju se obično pretpostavlja da ugrozi dječje učenje, tjelesnu dobrobit i sposobnost uspostavljanja odnosa, iako postoji malo empirijskih dokaza koji podupiru te zabrinutosti (Guldborg, 2009.). Tehnologija prirodno utječe na živote djece kao i na društvo u cjelini i nema razloga za automatsku pretpostavku da taj utjecaj mora biti negativan. Neki autori sugeriraju da je pozitivan rezultat invazije televizije na dom to što ona djeluje kao 'produžetak' u dovođenju djece u javni svijet i stoga je bila ključna u rastućoj svijesti djece kao aktivnih društvenih agenata. Uvođenje bilo kojeg novog kulturnog oblika uvijek je izazivalo uzbunu i slične panike povijesno se mogu identificirati u vezi s kinom, stripom i kazališnim predstavama. Međutim, zbog brze stope promjena od uvođenja novih digitalnih tehnologija, odrasli se mogu osjećati posebno zabrinuti zbog svoje nesposobnosti da kontroliraju okruženje svoje djece.

Ove strahove pogoršava percepcija da su djeca vještija i kompetentnija u korištenju tehnologije od odraslih, što predstavlja dodatnu prijetnju preokretanjem uobičajenih odnosa moći. Prensky (2001) je djecu opisao kao digitalne domorodce, što znači da su rođena i odrasla u eri tehnologije koju uzimaju zdravo za gotovo. Svatko tko je rođen prije razvoja moderne tehnologije može se smatrati digitalnim imigrantom - koji živi u 'stranom' okruženju u kojem se jezik i kultura trebaju naučiti, a ne jednostavno asimilirati. Kao digitalni domoroci djeca su sposobna kompetentno pregovarati o raznim tekstualnim praksama dok se lako kreću između tiskanog, vizualnog i elektroničkog teksta.

Moderne tehnologije postaju sve važnije u životima djece, ne samo zbog sve veće dominacije tehnologije u modernom svijetu, već i zbog toga što roditelji sve više ulažu u sve više zabavnih medija kako bi svoju djecu zadržali sigurno kod kuće kao odgovor na uočene opasnosti izvana.

9.5. Roditelji, odgajatelji i djeca u 21. stoljeću

Koja je uloga roditelja i odgajatelja u 21. stoljeću? Trebaju li se vrtići i škole reformirati ili je to uzaludan posao? U jednoj civilizaciji koja naglasak stavlja na materijalno to se teško može postići. Kao što to kaže Šuràn (2018.): „Međutim naša se zabrinutost, u većini slučajeva i to razložno, prvenstveno usredotočuje na ekonomsku problematiku: na stan, na automobil, kako spojiti početak s krajem mjeseca, itd., itd., kao one sigurnosne granice unutar kojih zasigurno važno mjesto ima, ako ne i prije svega, i briga za dobrobit naše djece. Ali to nije dovoljno: vrtići roditeljima omogućavaju da se slobodno kreću, rješavajući ih brige do kada će moći djecu ostaviti na čuvanju. A, što se osnovne škole tiče: da li je djeci osiguran doručak, ručak i produženi školski boravak. U oba slučaja jedina briga većine roditelja je vrijeme.“

Tehnicizirano i tehnologizirano društvo možda nije u stanju pružiti dobar odgoj djece. Djeca imaju pristup informacijama iz cijeloga svijeta, ali ne radi se o količini već nedostaje kvalitativno ocjenjivanje informacija. Možemo sve analizirati ali za sintezu saznanog potreban je jedan „humanistički“ pristup: „Obratimo, na primjer, pažnju na svevladajući Internet. Ono nije drugo doli posrednik čistih informacija, istinitih ili lažnih, kojima fali sinteza, u vidu razumijevanja sposobnim da djeca prošire vlastitu svijest. To znači da problem danas, za razliku od prethodnih vremena, nije u većoj ili manjoj informiranosti, već o dospijeću razložne sinteze tog znanja, kojeg treba prije steći da bi ga se naknadno shvatilo i, posljedično povećalo, u kvaliteti a ne samo u kvantiteti, a to je, pazite dobro, više nego ikad djelo kvalitativne (okomite), a ne kvantitativne (vodoravne) inteligencije, ako se zaista cilja na sintezu. Što nažalost sadašnja tipologija škola ne može učiniti, jer nije sustavno postavljena na tim osnovama znanja, nije pripremljena za obavljanje takvog zadatka.“ (Šuràn, 2018.)

Što preporučiti nastavnicima i tvorcima prosvjetne politike? Postoji li neko rješenje za navedene probleme odgoja djece i mladih? Ima li neka panacea? Jasno da nema, ali u dinamičnom svijetu djecu treba učiti prilagođavati se životnim situacijama. Zato djeci treba davati alat, a ne knjigu recepata. Za to je potrebno u odgoju koristiti i humanističke principe, ukazivati na važnost međusobnog uvažavanja, jer međuljudski

kontakti su nezamjenjivi u odgoju i obrazovanju svjesnog pojedinca, a ne samo tehnoloških robova.

Kao što to kaže Šuràn, (2018): „Uči se u odnošenju s drugima! Ozbiljan i korektni odgojni prijedlog mora se dakle temeljiti na promicanju integralnog razvoja osobe, a ne samo kao profesije ili drugo. Jer se radi o subjektu koji se ostvaruje u svom odnošenju s drugima. Što i jest temelj zdravog pojedinca i zdravog društva. Jer samo je tako moguće svjesno djelovati za opće dobro i suosjećati ono univerzalno bratstvo koji odgovara pozivu svakog ljudskog biće, kao zoon politikon (Aristotel).“

Jasno uz ogradu: „... ima jedan problem. naime, da bi krenuli tim putem, da bi se to i postiglo društvo mora odgajatelja uvažiti na kvalitetniji način, jer bez ove kvalifikacije njegova 'misija' postaje problematična kao i sama budućnost ljudskog društva.“ (Šuràn, 2018):

10. Zaključak

Djetinjstvo današnje djece bitno je drugačije od onog koje doživljavaju njihovi roditelji i zbog toga se odrasli osjećaju vrlo zabrinuto. Odrasli pokušavaju stvoriti 'jučerašnje dijete' - drugim riječima, žele reproducirati okolnosti vlastitog djetinjstva. Takva očekivanja neminovno dovode do razočaranja suvremenim djetinjstvom, a kada takve brige pojačavaju mediji, rezultat je opća zabrinutost za stanje modernog djetinjstva. No, jesu li ove zabrinutosti opravdane? Ili su to možda odjeci općenitijih društvenih strepnji koje su se pojavile početkom dvadeset i prvog stoljeća? Iz te perspektive očito je nerealno i neprikladno zamišljati da životi djece mogu ostati zamrznuti u nekoj vrsti bezvremenskog mjehura izvan širih društvenih promjena. Postoji sve veća neslaganja između romantičnog ideala i proživljene stvarnosti .

Percepcije odraslih o djetinjstvu očituju se u čestoj upotrebi metafore ograđenog vrta, zaštićenog, lijepog i prirodnog mjesta. Opet, ovo je perspektiva odraslih i važno je prepoznati da je ne moraju nužno dijeliti djeca. U praksi ograđeni vrt zatvara djecu unutar stanja djetinjstva. Djeca nisu prirodno nesposobna, već ih čine postupci odraslih i zato moraju 'pobjeći' iz djetinjstva. Kada se razmatraju načini na koje je moderno djetinjstvo ograničeno, nadzirano i kontrolirano, moguće je imati poprilično suosjećanje s ovim stavom.

Djetinjstvo se ne odvija unutar društvenog vakuuma i pitanja, brige, problemi i prijetnje za koje mnogi vjeruju da ga opsjedaju moraju se promatrati kao dio šireg društva i odražavati širu kulturnu nelagodu, pa se može reći da se djetinjstvo može promatrati kao *barometar nacije*.

Možda je 'problem' modernog djetinjstva, ako takvo što doista postoji, to što se ono predstavlja kroz percepciju odraslih. Djeca odrastaju u vlastitoj sadašnjosti i ne poznaju drugi svijet. To je njihov društveni kontekst i važno je ne podcjenjivati sposobnost djece da igraju aktivnu ulogu u vlastitim životima. U prošlosti se pretpostavljalo da djeca imaju sposobnosti koje im danas rijetko pripisujemo.

Literatura

1. Ariés, P.: *Centuries of childhood: a social history of family life*. London: Penguin Books. ,1986
2. Babić, Z.: Ulaganja u djecu kao visokoisplativa socijalna investicija, *Paediatr Croat.* 2020;64
3. Bennett, J.:Starting strong: the persistent division between care and education. *Journal of Early Childhood Research* 1(1): 21–48. 2003.
4. Brooks, L.: *The story of childhood*, London: Bloomsbury. 2006.
5. Burr, R :Children's rights: international policy and lived practice, in Kehily, MJ (ed) *An introduction to childhood studies*. Maidenhead: Open University Press/MacGraw-Hill Education, 2004.
6. Emerging issues for children in 21.-st century, UN childrens fund, New York 2000
7. Hendrick, H: *Child welfare: 1870–1989*. London: Routledge, 1994,
8. Jeanne Brooks-Gunn, Allison Sidle Fuligni, Lisa J. Berlin: *Early Child Development in the 21st Century*, 2003 by Teachers College, Columbia University
9. OECD: *Childhood in the digital age*, 2019
10. Pollock, L :*Forgotten children: parent–child relations from 1500–1900*. Cambridge: Cambridge University Press, 1983
11. Postman, N: *The disappearance of childhood*. London: WH Allen, 1994.
12. Priti Joshi , Subir Shukla: *Child Development and Education in the Twenty-First Century*, Springer Nature Ltd. 2019
13. Proceedings of the OMEP, European Conference 2016: *The Place of the Child in the 21st Century*, Organised and hosted by UK OMEP Held at Canterbury Christ Church University, England 5-7 May 2016.
14. Rasmussen, K: (2004) Places for children – children's places. *Childhood*, 11: 155–73.
15. Sandra Smidt: *The Developing Child in the 21st Century*, First published 2006 by Routledge

16. Šuràn, F. : Nikakva nas reforma neće spasiti, Odgoj i obrazovanje kao elementi novog „humanizma“, Pula 2018.